

מנהיג בשעת משבר

ר' משה מגיד ריבלין הספיק להתגורר בירושלים חמש שנים בלבד, ואף על פי כן הפך למנהיגה הבלתי מעורער של הקהילה האשכנזית בעיר

פוטנציאל משיחי שבה יחל תהליך "קיבוץ הגלויות".
בי"ד באדר א' ת"ר (1840) קיבל לידיו ר' משה ריבלין כתב
מינוי מאת ארגון "רוזני וילנה", המכתיר אותו כמנהיג-על
של "כולל הפרושים" בארץ ישראל. התכונות שהפכו אותו
מתאים וראוי לתואר זה היו ניסיונו כ"מגיד מושרים"
בקהילת שקלוב, היותו דרשן בעל כושר רטורי מעולה
ובעל כריזמה, תכונותיו כאוהב ומשכין שלום בין אנשים
ובין סיעות, מידת הסובלנות שבה ניחן, כישורו לעורר את
הלבבות למען ציון ויישוב הארץ, הדוגמה האישית שהפגין
בבחירת "נאה דורש ונאה מקיים" בעלייתו ארצה ולא
פחות מכך יכולתו לגייס כספים...

גם ייחוסו, כבנו של ר' הלל ונכדו של ר' בנימין ריבלין,
בן דודו של הגר"א – הוסיף לו הילה של מנהיג הראוי
לאמון בלתי מעורער. כך הוטל עליו לשאת בתפקיד מנהיג
הפרושים בירושלים לכל ימי חייו.

בדרכו לארץ בראשית בשנת תר"א (1841) שהה ר' משה
ריבלין עם מלווהו הצעיר ר' שמואל מסלנט בעיר קושטא
(איסטנבול), שם נפגש לראשונה עם משה מונטיפיורי. הלה,
שהיה בעצמו בעל תחושת ייעוד משיחי בכל הקשור לפעילותו
למען כלל ישראל והיישוב בארץ, מצא בר' משה מגיד ריבלין
איש כלבבו. ר' משה חיזק את תחושת הייעוד של מונטיפיורי
באמצעות מאמרי חז"ל וגימטריות שונות התואמות לשמו.
כך, לדוגמה, בהתייחסו לפעילות מונטיפיורי למען ארץ
ישראל היפך את המשמעות השלילית של הפסוק "ציון היא,
דורש אין לה" (ירמיהו ל, ז) ל"ציון היא, דורש יש לה";
"יש לה" – בגימטריה "משה" (מונטיפיורי). ההיכרות בין

ר' משה ב"ר הלל ריבלין (1786-1846) נולד בעיר שקלוב
לאחת המשפחות המיוחסות, הלמדניות והעשירות ביותר
בליטא. משפחת ריבלין הייתה בעלת קרבה משפחתית
לגאון מווילנה, ומעורבת מאוד בעליית "תלמידי הגר"א"
לארץ ישראל בראשית המאה ה-19. כבר בנערותו הצטיין
ר' משה בכישרונות מנהיגותיים ושימש במשך שנים רבות
תועמלן מרכזי למען העולים בערי ליטא. בזכות מפעלו
זה זכה לתואר "המגיד דורש ציון". במסורת המשפחתית
מקפידים לציין כי תואר זה אף עולה בגימטריה לשמו:
"משה בן הלל בן בנימן" (666).

גימטראות משה ועד משה

בראשית שנת תקצ"ח (1838) החליט ר' משה ריבלין לעלות
עם משפחתו לארץ ישראל, זאת עוד בטרם נודע לו על
פטירת אביו, ר' הלל ריבלין, במגפה בירושלים בט' בסיוון
תקצ"ח. המניע העיקרי להחלטתו לעלות ארצה היה הרצון
להציל את "כולל הפרושים" בעיר מן המחלוקות הקשות
שפקדו אותו ולסייע בשיקומו. באותה העת היה הכולל
האשכנזי מטולטל בסערת מחלוקות בין הקהילה הצפתית
לבין אחותה הירושלמית, כאשר חורבן הגליל בשנת תקצ"ז
(1837), שבו נקפדו חייהם של כשליש מבני היישוב היהודי
בארץ ישראל, העצים את המחלוקות עד כי עצם קיומו
של הכולל הועמד בסכנה. מלבד הצורך הדחוף לשקם את
הכולל, ציפה ר' משה מגיד, כמו רבים אחרים, לשינויים
דרמטיים שהיו אמורים להתחולל במצבו של עם ישראל
עם התקרבות שנת הת"ר (1840), שנחשבה כשנה בעלת

הרב שמואל סלנט
בשנותיו האחרונות

כספי יהודי הונגריה. בדברי הפתיחה למסמך הפשרה ניתן להתוודע לתפיסותיו האידיאליסטיות של ר' משה מגיד, בדבר עליונותו של הצורך לקיים יחסי אחווה, אמת, צדק ושלוש לא רק בתוך כולל הפרושים, אלא בין כל הכוללים הפועלים בארץ:

השם גבולך שלום [...] נדברו יראי ה' אל האמת והשלום [...] שלא לעשות שום תחבולה וערמה [...] נא אוהבי ציון יחזיקו במעוז האמת והשלום [...] ואלקי ציון יריק להם ברכה כפולה כי תעשו הטוב והישר לחזק עמודי השלום [...] והיה מעשי הצדקה שלום.

גם עם הנהגת העדה הספרדית בירושלים הצליח ר' משה מגיד לפתח יחסי אחווה וכבוד הדדיים, והשיג הקלות בכל הקשור להחזרי החובות של כולל הפרושים למוסדות העדה. במסגרת פעילותו השיב כספים לנושים פרטיים מקרב עדת הספרדים, אך במקביל דרש מהנהגת הספרדים לקיים בקפידה את כל ההסכמים שנחתמו בעבר בין הכוללים, בדבר מתן שליש מכספי הקהילות הספרדיות הנאספים באירופה ל"כולל הפרושים".

מאבקים מבית ומחוץ

אלא שהבעיות הכלכליות, כך מתברר, היו כאין וכאפס לעומת המשבר הדתי והחברתי החמור שפקד את ירושלים בשנים 1840-1843, ושהעמיד במבחן אמיתי את מנהיגותו של ר' משה מגיד. באותן השנים פעלה בירושלים המשלחת המיסיונרית הבריטית, שביקשה לנצל את המשבר המשחי שפקד את החברה היהודית בארץ ישראל לאחר שחלפה שנת ת"ר (1840). המשלחת נקטה מתקפה תעמולתית בלתי נלאית, וזו התגברה עם הגיעו לעיר של הבישוף הפרוטסטנטי הראשון של ירושלים, המומר מיכאל שלמה אלכסנדר, ב-21 בינואר 1842. וכך, בפעילותם הנמרצת שלוותה בפיתיונות כספיים גדולים, הצליחו אנשי המיסיון ללכוד ברשתם גם כמה מאנשי "כולל הפרושים". ניסיונותיו הנמרצים של

שני האישים בתקופת שהותם המשותפת בקושטא הניבה יחסי ידידות וקרבה בין מונטיפיורי לבין הנהגת הפרושים, שנמשכה לאורך עשרות שנים.

"דורש ציון" ו"רודף שלום"

עם הגיעו לארץ בחורף שנת תר"א (1841), הקים ר' משה מגיד ריבלין הנהגה חדשה לכולל, וכן לראשונה בית דין עצמאי לעדת הפרושים בירושלים. בראש בית הדין העמיד את מיועדו הצעיר, הרב שמואל מסלנט, שנודע עוד בליטא בחכמתו ובלמדנותו הרבה. בית הדין פעל ברוח העומד בראשו להבטחת קיומן של נורמות דין צדק, שוויון ואחווה בקרב בני העדה, ולו רק כיוון שהגימטריה של "דורש ציון" שווה גם ל"רודף שלום" (666)...

כבעל ניסיון בגיוס כספים עוד מימי מנהיגותו בשקלוב, טיפל ר' משה מגיד בהחלטה בשאלת החזר החובות הישנים של הכולל, שהגיעו לסכום עתק של כ-15,000 אדומים זהב, זאת מלבד החובות החדשים שהתווספו בעקבות חורבן צפת ובעקבות המגפות שתקפו את יושבי ירושלים בשנים תקצ"ח-תקצ"ט (1838-1839). כאשר נתברר לו כי כספי התמיכה מליטא ורוסיה הולכים ומתמעטים, פנה ר' משה מגיד ריבלין בבקשת סיוע דחופה לקהילות היהודיות בהונגריה, אלא שבעקבות שיגור שד"רים פרושים להונגריה גברה מחלוקתם של אנשי הכולל, הפעם עם קהילת החסידים, על אזורי ההשפעה ועל איסוף הכספים.

על מנת שלא להתעמת עם הקהילה החסידית לאורך זמן, החליט ר' משה מגיד להגיע עמם להסדר על שיטת חלוקת

מיכאל שלמה אלכסנדר,
הבישוף הפרוטסטנטי הראשון בירושלים

נושא נוסף שבו הוכרח ר' משה להוכיח כושר מנהיגות נוגע בתכניתו של מונטיפיורי להקים בירושלים בית חולים יהודי, כתגובת מגן נגד הפעילות הרפואית של המשלחת המיסיונרית האנגליקנית. כמנהיג הכולל, סירב ר' משה ריבלין להיעתר ללחצים שהפעילו עליו גורמים קנאיים בירושלים לצאת בגלוי ובמפורש נגד הקמת בית החולים היהודי. הללו – שחששו שמא בית חולים יהודי ישמש פתח להחדרת רוחות מודרנה ורפורמה, שיסכנו את יהודי ירושלים – לא הצליחו לשכנעו להתנגד להקמת בית החולים, שכן לדעתו הקמתו של בית החולים עלולה הייתה לכל היותר לגרום לבעיות כלכליות ולקשיי מימון באחזקת המוסד ותפעולו, אבל לא לנזק רוחני. כך הוחלט במוסדות הכולל להרחיב את חברת "ביקור חולים" שייסדו, ובשנת תר"ד (1844) תוגבר הצוות הרפואי של "ביקור חולים" באמצעות ה"סלאנטר דוקטער" ר' זאב וואלף לווינזון, ונשכרו שני בתיים לצורך אשפוז חולים. במקביל כתב ר' משה ריבלין למונטיפיורי כי אין להסתפק בכך, אלא יש צורך דחוף בהקמת בית חולים גדול בעבור יהודי ירושלים, וכי הוא מקווה שהרעיון יקרום עור וגידים בקרוב.

ר' משה ריבלין למנוע משלושה מאנשי הכולל להמיר את דתם היו ממושכים וקורעי לב. בשלב מסוים, כדי למנוע את התפשטות התופעה, החליט ר' משה מגיד להכריז חרם נגד המבקשים להתנצר, וזה הוכרז בכל בתי הכנסת של ירושלים. על המועמדים להמרת הדת נאסר לקיים מגע זה עם זה, נדרש מהם לחדול מלקיים קשר עם המיסיונרים, וכן הוצאו מהם בכוח שמות היהודים הנוספים שעמדו בקשר עם חברי המשלחת. עוד הוחתמו השלושה על שטרות המעידים כי הם חייבים לכולל סכומי כסף גדולים, שאותם יידרשו להחזיר אם ינסו להתנצר. במקביל, אגב, הפעילה ההנהגה הפרושית משמרות של גברתנים שמנעו בכוח כל מגע בין המיסיונרים לבין בני הקהילה הפרושית.

בסופו של דבר, חרף המאמצים הכבירים למנוע את המרת דתם, יצאה אל הפועל התנצרותם של שניים מבני הכולל, אליעזר לוריא ובנימין גולדברג, ב-25 במאי 1843. הפרשה העצימה את המתיחות, את החרדה ואת החשדנות ההדדית בקרב בני הכולל הפרושי, ורק נחישותו ומנהיגותו של ר' משה הביאו להתלכדותה מחדש של העדה, החזירו לה את האמונה בייעודה וניתבו את הפעילות להוקעת המתנצרים ולהפסקת הקשרים החברתיים והכלכליים עם המשלחת המיסיונרית הפרוטסטנטית.

מעניין לציין, שחרף המאבק העקשני בחברה המיסיונרית האנגליקנית, השכילה הנהגת הפרושים לנווט את מהלכיה ולנצל גם את האינטרסים המנוגדים לעתים של נציגי בריטניה בארץ ישראל: הקונסוליה הבריטית והאינטרסים הפוליטיים שייצגה, אל מול האינטרסים הדתיים של המיסיון והבישוף הפרוטסטנטי של ירושלים. ואכן, בעקבות מאמצים אלה הסתייג משרד החוץ הבריטי מפעילות החברה המיסיונרית האנגליקנית בנושאי המרות הדת, והתייצב לצד היהודים בירושלים.

מצבות שתיים מבוותיו של ר' משה מגיד משקלאב (באדיבות שרה ברנע)

דבוללנו קק אשכנזים פרושים היו מעתק ריזלס תוכה הודיה גשוק חייך פינות
לשם ולתחזרת כלו סהדרת בקשת תנהרר חכרהם נאנין הו ראשון לכיון סו
התה חלק שלוש השייך לבוללנו הגז מחטנות הק אשר נשלחו מענזי קק

ריבלין, הידוע כספר "קול התור" (ראו עליו במאמרו של אליעזר באומגרטן בגיליון זה).
אפילו אומות העולם, טען ר' משה, מתפעלות ממצבו החדש של עם ישראל בירושלים ורואות בכך את יד ההשגחה האלוהית:

לו חכמו ישכילו כל אחינו בני ישראל, אשרי העם שככה לו, אשר גם בזמן חורבן בית קדשנו הגדיל ה' לעשות עמנו. וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עלינו, כאשר בעיר אלקינו נמצאים מבני העמים מכל אומה ולשון, ועיניהם רואות ביושבי נטעים אחינו בני ישראל המון שעשועים, כי הרחיב ה' לנו [בארץ] [...] לכבוד ולתפארה, בתי כנסיות ובתי מדרשות, אשר בימי קדם לא זכינו לזה. רק חדשים מקרוב הקים ה' לנו, וכבוד התורה הולך ואור על עדת קדשו, עדות לכל באי עולם כי ה' מגיננו (אגרת ממוני הפרושים, י' ניסן תר"ה [אוסף בנימין ריבלין]).

"ומשמת משה לא עלתה ארוכה לנו"

ר' אריה נאמן (1801-1877), שזכה לשמש את הכולל כמזכיר ("נאמן") במשך שנים רבות וראה מנהיגים באים והולכים, כותב מתוך פרספקטיבה היסטורית על הנהגתו של ר' משה מגיד:

"בעינינו ראינו הנהגת משה רעיא מהימנא [= הרועה הנאמן]. ומשמת משה לא עלתה ארוכה לנו, ולא ראינו אור בהנהגה". גם א"ל פרומקין, בעל הזיכרון ההיסטורי הירושלמי, מציין את ר' משה מגיד בהערכה רבה: "הרב הגדול ר' משה ב"ר הלל ריבלין [...] היה ממונה על צאן עניי עמו ק"ק פרושים אשכנזים בעיה"ק ירושלים, ועסק הרבה בצרכי צבור, והיה לו לב טוב להראות פנים צהובות ומסבירות לכל עניי עמו, והיה חכם נפלא לדבר עמם דברי פיוסים, ולהחיות את נפשם ככל מה דאפשר" (פ' גרייבסקי, פנקס ירושלים, ירושלים תש"ד, עמ' ב-ג).

ר' משה ריבלין נפטר ביום כ"ח באלול תר"ו (1846). כחמש שנים בלבד שימש מנהיגה של הקהילה הפרושית בירושלים, בתקופה הקשה והמסוכנת ביותר לקיום הקהילה הפרושית בירושלים מאז הקמתה בשנת תקע"ו (1816). את המשבר הקיומי שאיים לרסקה עברה הקהילה בשלום, ואף המשיכה להתפתח ולשגשג בזכות כושר הנהגה נדיר ומיוחד של העומד בראשה בעת המשבר. דרכי ההנהגה שנקט ר' משה והתייחסותו המטפיזית-משיחית לבניינה החומרי של ירושלים, השפיעו מאוחר יותר גם על נכדו, ר' יוסף (יושעה) ריבלין, בפעילותו כחלוץ ומנהיג בניית השכונות היהודיות מחוץ לחומות ירושלים ומזכיר הוועד המאוחד של הכוללים האשכנזיים בירושלים.

תחום אחר שבו טיפל ר' משה ריבלין היה הנהגת רפורמה חסרת תקדים בשיטת החלוקה הפנימית של כספי הכולל. הוא ביטל את קני המידה הישנים לחלוקת הכספים, שעל פיהם ניתנו "קדימויות" – דהיינו כספי חלוקה בלתי שוויוניים – לכמה מבני הכולל, וקבע כי מכאן ואילך תהיה חלוקה כספית שוויונית ככל האפשר, שתבוסס בעיקר על מספר הנפשות שבכל משפחה ("נפש בנפש"). כדי למנוע עיוותים בחלוקת הכספים כינס ר' משה ריבלין את כל המקורות הכספיים לקופה אחת, על מנת שמתוכה יחולקו הכספים באופן שוויוני.

גאולה בירושלים

בעיני ר' משה הייתה מדיניות זו של השכנת שוויון, אחדות ואחוזה בין כל יהודי ירושלים חלק מתפיסתו את העידן המשיחי: הואיל ובית המקדש השני חרב, כידוע, בשל שנאת חנם, הוא סבר כי יש לתקן את המציאות הפוליטית והחברתית על ידי מניעת מחלוקות ואיבה, וליצור מצב שוויוני ככל האפשר. בהקשר לכך ציין כי הגימטריה של "קו המשוה" תואמת את הסכום החשבוני של אותיות שמו "משה בן הלל" (462)... סימוכין לדרשתו זו בדבר ערך השוויון, שאותה נשא בחודש אדר תר"ד (1844), מצא בדברי חז"ל שאמרו במסכת שקלים:

"באחד באדר משמיעין על השקלים". שקל הוא מלשון משקל, היינו משקל אחד לכל, עפ"י הכתוב "ושמתי משפט לקו וצדקה למשקולת". ובדין "מחצית השקל" נותנת התורה הוראה מפורשת לשוויון – "העשיר לא ירבה והדל לא ימעט". וכשם שבתרומה למשכן צריך להיות שוויון בין עשיר לעני, כך צריך להיות בכל דרכי החיים בישראל. והנהגת השוויון יש בה כדי לקרב את הגאולה, וזה גם מובנה של דרשת חז"ל: "אין בן דוד בא עד שיהיו כל השערים שקולים" (ש"ז ריבלין, המגיד דורש ציון, ירושלים תש"ג, עמ' 83-84).

הצצה זו לעולמו הרוחני של ר' משה מלמדת כיצד חיזק בדרשותיו את טעם הקיום ואת המניע האידאולוגי למסירות הנפש היום-יומית שחוו בני הכולל בעצם ישיבתם בארץ ישראל. המסר האידאולוגי-משיחי שעמד ביסוד התפיסה שלו קבע כי תכלית גאולת עם ישראל איננה רק "קיבוץ גלויות" ו"בניין ירושלים". אלו, סבר ר' משה, הם רק אמצעים וביטויים מעשיים של אופן התרחשות הגאולה, שתכליתה האמיתית היא לקדש את שמו של הקדוש ברוך הוא, הבוחר בציון ובישראל עמו, לעיני כל העמים. רעיונות אלו, אגב, זהים למסכת הרעיונות המשיחיים המובעים בגיליונות כתבי היד של החיבור המיוחס לבני משפחת

לעיון נוסף:
א' מורגנשטרן, השיבה לירושלים: חידוש הישוב היהודי בארץ ישראל בראשית המאה התשע-עשרה, ירושלים תשס"ז.